

УДК 439:323.2«1956»

Держалюк М.С.

УГОРСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1956 РОКУ: ПРИЧИНИ, РЕЗУЛЬТАТИ ТА УРОКИ (ЧАСТИНА 1)

Висвітлюють ся об'єктивні й суб'єктивні, внутрішні та міжнародні причини Угорської революції 1956 р., її основні рушійні сили та наслідки. Звертає ся увага на те, що її головною метою було не повалення, а удосконалення соціалістичного устрою, подолання культ у особи М. Ракоші, виправлення помилок, притягнення до відповідальності злочинців. Показано, що демократичні сили Угорщини у мирний спосіб започаткували демократичну модель державного устрою, формування демократичного соціалізму з національними особливостями. Зазначається, що провокації та військове втручання СРСР у внутрішні справи Угорщини були основними причинами масового збройного повстання з боку цивільного населення. Наголошується на тому, що лідери Революції рахувалися з інтересами СРСР, постійно перебували з радянським керівництвом у переговорному процесі, запобігли втягненню силових структур країни (армії, поліції, органів державної безпеки), за виключенням окремих керівників та підрозділів, до бойових дій проти окупації Угорщини. Зауважується, що жодна країна світу не виступила на захист та підтримку Угорщини. Підкреслюється, що ідеї Революції 1956 р. були втілені в житті у еволюційним шляхом упродовж 70-80-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: Угорщина, культ особи, диктатура, національна революція, контрреволюція, окупація, народне повстання, соціалізм і реформація, демократичний устрій.

Під час чотирьох угорських революцій та визвольних змагань (1848-1849 рр., 1918-1919 рр., 1956 р., 1989-1990 рр.) угорці рішуче боролися за відновлення державної незалежності, формування прогресивного устрою, забезпечення оптимальних умов для прогресу і досягнення національної єдності. Перші три революції зазнали поразки через несприятливі міжнародні умови, збройне втручання великих імперіалістичних держав (почергово: царської Росії, Франції та Британії, Радянського Союзу) та їхніх союзниць у регіоні. Лише революція 1989-1990 рр. завершилася успішно, оскільки комуністична система зазнала краху у конкуренції із Заходом. Усі нації Центрально-Східної Європи, а не тільки угорська, синхронно усвідомили необхідність трансформації й формування суспільно-політичного і соціально-економічного устрою західної моделі, що довела свої переваги та спроможність до постійного удосконалення та прогресу.

В Угорщині, як і у кожній країні Центрально-Східної Європи, що потрапила після війни до зони впливу СРСР, демонтаж попереднього режиму, подолання розрухи, будівництво соціалістичного устрою, формування нової еліти, ідеології та духовних цінностей відбувалися у перші роки завдяки союзу найбільш впливових народно-демократичних сил (правоцентристської течії М. Карої-О. Ясі; центристської – Ж. Кунфі-Ш. Гарбай-К. Пейер; комуністичної – Б. Кун-Є. Ландлер), які до цього перебували у пригнобленому становищі. У

перші роки народно-демократичні перетворення здійснювалися при гнучкому поєднанні засадничих положень усіх демократичних сил, що гарантувало широку соціальну підтримку, досягнення реальних переваг над попереднім режимом, прискорення економічного прогресу та модернізації країни. Влада великого землеволодіння та крупного капіталу, напівфеодалні відносини були зламані у революційний спосіб. За підтримки Союзної Контрольної Комісії (СКК, підконтрольної СРСР) компартія вирвалася у лідери завдяки сприятливим політичним умовам і надзвичайно радикальному розв'язанню вузлових суспільно-політичних та соціально-економічних проблем.

Незважаючи на те, що у період сталінських тотальних репресій з понад 1500 відомих діячів Угорської радянської республіки 1919 р., які перебували в еміграції в СРСР, живими залишилося не більше 250 осіб. Вони не зробили належних висновків ні з угорської трагедії 1918-1919 рр., ні винесли уроків з радянської дійсності 20-30-х рр. Повернувшись з Москви, вони вдруге стали провідниками в Угорщині радянських гегемоністських, а не угорських національних інтересів. У повоєнній Угорщині дозволялася діяльність лише лівих та крайніх лівих партій (комуністичної, соціал-демократичної, селянської, дрібних товаровиробників), усі інші демократичні партії заборонялися. Обрання президента, прем'єра, голови парламенту, міністрів, державних секретарів та керівників обласного рівня узгоджувалося з Москвою. Більша половина членів парламенту була підконтрольною СКК та рекомендувалася керівництвом СРСР для обрання [1; 2, с. 133-134, 601]. Під контролем СКК відбулася швидка ліквідація слабкої багатопартійної системи і встановлення у 1948 р. однопартійної диктатури Компартії Угорщини на чолі з М. Ракоші (Розенфельд). Після цього будівництво соціалізму у 50-х рр. ХХ ст. набуло класичних тоталітарних ознак лівого типу, з усе більшим ігноруванням двох інших впливових політичних течій.

Вперше в історії угорського народу 20 серпня 1949 р. було прийнято Конституцію, за якою країна проголошувалася Угорською Народною Республікою з парламентською формою правління. З одного боку, демонтувалися політико-правові основи тоталітарного режиму М. Хорті, що зазнав краху у роки війни. З іншого – запроваджувалася під ширмою народно-демократичного устрою сталінська модель соціалізму у формі диктатури пролетаріату. Прийняття першої конституції Угорщини співпало з початком у країні нечуваних масових репресій і протиправних вироків та концепційних судів. На це значно вплинули міжнародні чинники: програш у війні, окупація Угорщини тоталітарним СРСР, нав'язування країні його моделі суспільного розвитку і приведення до влади його агентів.

Відповідно до комуністичної теорії держави і права уособленням нового устрою стали головні трудові класи – робітники, селяни та народна інтелігенція на чолі з правлячою Угорською партією трудящих. Діяльність нових органів влади у формуванні народно-демократичного устрою засвідчила

невідповідність між теорією та практикою. Проявилися антиправові за змістом і антидемократичні за формою правління ознаки партійної диктатури, в умовах якої насильство та порушення законності набули закономірного домінування у всіх сферах життя країни і суспільства. З початку революційна діяльність з демонтажу основ хортистського режиму (панівних класів та політичної еліти, органів державної влади, воєнної та земельної аристократії) виявилася ефективною. Нова влада на чолі з М. Ракоші (Розенфельд), Е. Герью (Зінгер), М. Фаркаш (Германн Льові) та Й. Реваї (Ледерер) застосовувала рішучі методи боротьби з основами режиму М. Хорті, в подальшому поширюючи їх на трудові верстви населення, союзників, прихильників і навіть носіїв комуністичного устрою.

Запроваджена система влади і управління країною групи на чолі з М. Ракоші була тоталітарною сталінською моделлю 30-х рр. ХХ ст. У руках лідера зосередилися ключові посади: Генерального секретаря правлячої партії (УКП та УПТ) упродовж 24 лютого 1945 р. – 18 липня 1956 р., заступника Голови Ради Міністрів УНР (у 1945-1952 рр.) та голови уряду країни (14 серпня 1952 р. – 4 липня 1953 р.). Виключно М. Ракоші підпорядковувалися усі вищі органи влади: правляча партія, парламент, уряд та силові структури.

До зосередження у руках М. Ракоші ключових посад в Угорщині, формування упродовж 1948-1953 рр. культу його особи відбувалось через керівництво СРСР та його оточення. Це підтверджує повідомлення у народній газеті Угорщини «Непсава» про обрання у серпні 1952 р. Генерального секретаря УПТ М. Ракоші Головою Ради Міністрів УНР: «На цю посаду обрано таку Людину, якій наша Батьківщина найбільше завдячує, обрано такого борця, який усім своїм славним життям довів, що для всього угорського народу він є незламним, відданим сином, вольовим керівником з гострим розумом.

Обрали такого керівника, який, в якості угорського учня товариша Сталіна, мудро втілюючи досвід Більшовицької партії, вчення Леніна-Сталіна, веде угорський народ світлою дорогою до соціалізму, а його діяльність невід’ємна від конституційних перетворень. Це ім’я трудящі і не промовляють по іншому, окрім як наш дорогий, любий Батько, наш товариш Ракоші. Його особа символізує для нашого народу цілковиту зміну становища у світі, те, що після таких багатовікових поразок визвольної боротьби нарешті ми впевнено і непохитно стоїмо у перших рядах вільного й прогресивного табору» [3].

Під час боротьби за встановлення диктатури комуністичної партії, зміцнення усієї повноти влади в Угорщині забезпечувалося МВС та Управлінням державної безпеки (УДБ), структури яких були сформовані упродовж квітня 1945 р. – грудня 1946 р. на всій території Угорщини. Їх діяльність регламентувалася революційною доцільністю: самостійно і комплексно проводити розслідування, виносити вирoki та виконувати їх. Репресивні і каральні функції УДБ здійснювалися шляхом фізичних тортур і катувань політичних ворогів на зразок ДПУ-ОДПУ-НКВС СРСР. УДБ, що

підпорядковувалося виключно Генеральному секретарю УПТ М. Ракоші, було перетворене на безконтрольний караючий орган чисельністю 28 тис. осіб, а також біля 40 тис. таємних агентів. Усі, хто вороже ставився до політики КПУ, ставив її під сумнів чи не погоджувався з нею, вважалися ворогами народного ладу. Упродовж 1946-1953 рр. не було жодного мешканця Угорщини, якого б органи держбезпеки не перевірили на політичну лояльність та визначили рівень його придатності для нового устрою [4, р. 16, 20, 136].

В основу соціалістичного будівництва в Угорщині було покладено радянський досвід, що використовувався догматично. Представники вищих і середніх класів й верств населення попереднього режиму, працівники державних і силових органів, активісти буржуазних, патріотичних і націоналістичних партій і організацій, які не емігрували, підлягали суцільному і насильницькому відстороненню від влади та активної діяльності. Вони ставилися поза законом як вороги народної влади та піддавалися дискримінації. Найчисельніші соціальні групи (дрібні й середні власники, службовці усіх категорій, інтелігенція) потрапили до категорії неблагонадійних.

До прихильників нового режиму зараховувалися лише бідні робітничі та селянські маси, члени СДП, КПУ, селянської партії, профспілкових організацій, особи, які не працювали в органах влади усіх рівнів попереднього режиму, не служили у військових, поліцейських, жандармських формуваннях, не брали участі у збройних операціях під час війни, не були членами жодних правих та націоналістичних організацій, сім'ї, що не володіли рухомим чи нерухомих майном, словом, пролетарі, бідняки та батраки. У перші повоєнні роки представники першої категорії становили понад 50% населення країни. Після націоналізації промисловості, житлового фонду, банківської сфери та колективізації 97% земель, реманенту, поголів'я тварин та майна власники перетворилися на найманих працівників. З одержавленням малоземельних господарств (до 7 хольдів (4 га) землі), дрібних виробничих підприємств, сфери обслуговування і торгівлі, індустріалізацією у роки трирічки та п'ятирічки лави пролетарів зросли удвічі. На середину 50-х рр. ХХ ст. завершилася декласація суспільства, склалася аномальна його структура, пролетаризація торкнулася усіх верств населення країни. Соціальна опора комуністичного ладу розширилася і перевищила 80%, а частка середньої і дрібної буржуазії, навпаки, у кілька разів скоротилася і практично перестала існувати.

Відповідно до потреб нового устрою на комуністичних засадах формувалася нова політична, економічна, військова та духовна еліта, зростав панівний клас, представники силових структур та носії його ідеології. Для здібної молоді трудящих класів відкрилися двері для освіти і управління у нових органах влади. У житті країни почали домінувати три тенденції: тоталітарний стиль і методи управління у діяльності нової політичної еліти та верхів; виключно революційні, класові та інтернаціоналістські ідеологічні засади; відродження

угорського суспільства, особливо нової інтелігенції, на народно-демократичних цінностях і традиціях, належному рівні національної свідомості. Декласоване суспільство зберегло свої національні і патріотичні особливості. Для більшості керівників, які вийшли із трудових мас, успіхи досягалися переважно не фаховими якостями, а політичними здібностями. За домінування цих закономірностей в Угорщині у 1947-1953 рр. сформувалися соціалістичний устрій та відповідна управлінська еліта на зразок сталінської моделі 30-х рр.

У повоєнній Угорщині відбулось помітне зростання кількості єврейства у лівих партіях, насамперед у компартії та органах нової влади усіх рівнів. Серед найвищого комуністичного керівництва питома вага єврейства була особливо відчутною. Доктор історичних наук К. Унгварі (Будапешт) у виступі на міжнародній конференції «Уроки історії» у Москві 10 лютого 2014 р. зазначав, що частка єврейства у комуністичному русі Угорщини завжди була високою, а у міжвоєнний період вона складала 70% (з ним погоджуються відомі діячі Т.Г. Міклош та І. Хуня) [5; 6; 7].

Єврейська інтелігенція підтримувала політичні партії лівого спрямування, адже вони відстоювали демократичні права, свободу й національну рівність громадян. Подолання усіх проблем капіталізму вбачалося у побудові народної демократії та соціалістичного ладу шляхом класової боротьби, ліквідації експлуататорських класів, приватної власності, крайніх правих сил, шовінізму й реакції. Вони були проти імперіалізму західних країн й цілковито ідеалізували радянську систему влади та соціалістичні здобутки. Засуджуючи гострі форми дискримінації за національними і расовими ознаками як капіталістичну спадщину, вони не розпізнали злочинної суті сталінського режиму, стали прихильниками теорії класової боротьби та її загострення і носіями дискримінації за класовими ознаками.

Відбудова повоєнної Угорщини була тяжкою, оскільки 40% національного багатства, 90% промислових підприємств, 70% залізничного транспорту, 40% шляхів сполучень, третина сільськогосподарського виробництва були зруйновані війною. Контрибуція на користь СРСР, Чехословаччини та Югославії склала 300 млн. дол. США, що відповідало 25,4% національного доходу Угорщини. У перші роки стабілізація становища була досягнута в окремих сферах економічного і матеріального розвитку. Радикальне проведення аграрної реформи виявилось найбільшим успіхом серед усіх перетворень повоєнної Угорщини. Ліквідація великого землеволодіння і формування середнього класу відіграло ключову роль у стабілізації політичного, економічного і суспільного життя. На місці великих землеволодінь (понад 560 га, що становили одну третину усіх орних земель) та бідняцьких володінь до 3 га землі (63%) у 1935 р. Станом на кінець 1949 р. переважили дрібні сільські господарства (до 14 га орної землі) 80,2% усіх власників земельних угідь, середняки (від понад 14 до 56 га) – 2,8%, бідняки (до 0,56 га землі) володіли 17% землі. У 1941 р. ця структура землеволодіння

була наступною: 47,2%; 7,0% та 45,8%. Великі поміщицькі землеволодіння і феодалні пережитки були викорінені, завдяки чому третина населення країни із бідняків перетворилися на середняків [8, s. 43-44; 9, p. 31].

На думку угорського економіста Є. Чески ізоляція економіки Угорщини від Заходу, позбавлення країни права на допомогу за Планом Маршалла, повна переорієнтація її економіки на СРСР та соціалістичні країни, як і те, що «комуністична диктатура накинута на шию угорського народу нежиттєздатну економічну систему, а політичні цілі прагнула досягти застосуванням масового терору» у сукупності стали предтечею уповільнення, відставання розвитку Угорщини і революційного потрясіння у 1956 р. [10].

У соціалістичному будівництві застосовувався радянський досвід, зокрема форсована індустріалізація, насамперед прискорений розвиток важкої промисловості, здійснення насильницької колективізації та обкладання високими податками селянських господарств, ігнорування розвитком легкої та харчової промисловості. Упродовж серпня 1946-1948 рр. націоналізація промисловості, банків, транспортної сфери була проведена ефективно, у результаті чого кількість осіб зайнятих на одержавлених підприємствах склала 84%. Якщо весною 1948 р. 25% важкої промисловості і 80% іншої промисловості перебували у приватних руках, то на грудень 1949 р. промисловість, транспорт, торгівля, банки були одержавлені на 100%. Усі підприємства з понад 10 працюючими були націоналізовані. У кінці 1949 р. реальна зарплата робітників на 10-20% перевершила рівень 1938 р. [9, p. 91].

Реалізація планів індустріалізації країни у роки першого п'ятирічного плану (кінець 1950 р. – початок 1955 р.) здійснювалася без належного обґрунтування та за рахунок різкого виснаження агропромислового комплексу і легкої промисловості, які були найбільш рентабельними в економіці країни. Індустріалізація обернулася тим, що доля капіталовкладень у тяжку промисловість склала понад 90%. Більш позитивними результатами позначався розвиток інфраструктури, до якої у 1950-1955 рр. було направлено понад 1/3 усіх капіталовкладень, у 1956-1960 рр. – майже 50%, а у 60-і рр. – понад 40% [9, p. 102-104, 135].

Націоналізація промисловості, будівельної галузі, транспорту, банків, шахт та аграрна реформа стали вирішальними у політичній перемозі народно-демократичного устрою, докорінно змінилася форма власності на користь державної. З націоналізацією промисловості наприкінці 1949 р. соціалістична форма власності стала домінувати над приватною. Обсяги промислової продукції у 1955 р. збільшилися у 2,5-3 рази, а продуктивність праці зросла у 1957 р. на 50% у порівнянні з 1938 р. Пропорція суспільного сектора виробництва у порівнянні з приватним співвідносилася як пропорція 70:30. Майже 60% зайнятого населення працювало у суспільному секторі, тоді як у приватному малому виробництві – 30% [11, p. 210-211].

Прискорена індустріалізація країни обмежила фінансові можливості для проведення другого етапу аграрної реформи: кооперації сільського господарства, збільшення виробництва якісної продукції, конкурентоспроможної у Європі. Колективізацію планувалося здійснити на принципах добровільності, об'єднання малоземельного селянства із середняком та посилення боротьби проти куркуля. У листопаді 1949 р. доля кооперованої землі сільськогосподарського призначення зросла з 2,7% до 26%, решта продовжувала залишатися у приватному секторі. Через низьку механізацію, незначні капіталовкладення, неврожайні роки та політику визискування, товарна продукція агропромислового комплексу у 50-х рр. відставала на 10-20% (залежно від сектора виробництва) від рівня 1937-1938 рр. Грабіжницька політика щодо сільського господарства у 50-х рр. призвела до розпаду кооперативів, продажу земель. Обсяги державних податків аграрного сектора упродовж 1949-1953 рр. вирости втричі – стягувалися виключно примусовими методами. Якщо пік судових процесів над куркулями припав на 1948-49 рр., то суди проти дрібних господарників, противників колективізації, тривали постійно, навіть після 1956 р. Селяни не погоджувалися з політикою держави, що кооперативне господарство було за ними, а виробленою продукцією розпоряджалася держава. Колективізація, що проводилася насильницькими методами з метою перетворення сільськогосподарського товаровиробника у найбільше фінансове джерело для розвитку важкої промисловості, з ігноруванням принципів добровільності, фінансового і матеріального забезпечення, завершилася негативними наслідками. На 1957 р. частка орних угідь у кооперативах скоротилася з 22% до 11,6% [12, р. 64, 94].

На сільське господарство у роки першої п'ятирічки, після успішної аграрної реформи і ліквідації великих землеволодінь, через ігнорування економічних принципів та відсутності державної підтримки (13-17% капіталовкладень у роки п'ятирічки) насувалася катастрофа. Воно не змогло забезпечувати потреби населення продуктами харчування, а промисловості – сировиною, скласти важливу частку експортного потенціалу. Ціни на сільськогосподарську продукцію у 1949-1953 рр. зросли у 2 рази, а реальні доходи на 1 особу у цьому секторі економіки впали на 22-23%.

Упродовж 50-х рр. і до Революції 1956 р. не вдалося досягти довоєнного рівня життя. Карткова система на окремі харчові товари існувала до 1953 р. У 1955 р. вперше з'явилася заборгованість УНР перед капіталістичними та соціалістичними партнерами. Оприлюднені плани другої п'ятирічки у серпні 1956 р. про кооперування біля 60% дрібних сільських господарств викликали негативну реакцію в Угорщині.

Понад 2/3 населення опинилося на та за межею бідності. Перевершити довоєнні показники агропромисловий комплекс зміг після 1956 р., коли в аграрній політиці були відновлені економічні принципи, а обсяги

капіталовкладень зросли до 18-20%. Лише у 1958 р. за обсягами виробництва вдалося досягнути показників 1938 р. Значне піднесення цієї галузі розпочалося з літа 1960 р., коли колективні і державні господарства володіли 72% орних земель, а кошти у агропромисловий комплекс склали майже третину усіх капіталовкладень в економіку країни [9, р. 138-140].

Соціалістична концепція розвитку економіки в умовах централізованого управління у 50-х рр. виявилася хибною, а зусилля, спрямовані на її виправлення, були недостатніми. Цей період позначився гострими дискусіями щодо стратегії економічного розвитку Угорщини. Якій галузі віддати перевагу, промисловості чи сільському господарству? Чи доцільно здійснювати індустріалізацію за рахунок сільського господарства, перетворивши його на основне джерело капіталовкладень у промисловість? Суперечки продовжилися після Революції 1956 р., у часи нової економічної політики. Перемогла поміркована концепція, коли індустріалізація і розвиток промисловості мали здійснюватися відповідно до угорських можливостей. У триєдиному вузлі були поєднані індустріалізація, розвиток агропромислового комплексу та забезпечення підвищення рівня життя населення.

До допущених помилок додалися масові політичні обмеження і переслідування, порушення законності, інтернування та виселення класово небезпечних і ворожих елементів до примусових таборів праці на перевиховання, апогеєм яких стали 1949-1953 рр. і торкнулися майже 1 млн. осіб колишніх середніх верств міста і села при 9,5 млн. населення країни. Будівництво соціалістичного ладу (одержавлення усіх видів приватної власності міста і села, усунення незалежних власників і верств населення від влади і суспільно значимих сфер) здійснювалося виключно революційними і насильницькими методами, загостренням класової боротьби, повним узалежненням власників і товаровиробників від держави, запровадженням тотального панування силових органів комуністичної диктатури, насамперед керівників МВС та УДБ. Особливістю першого десятиліття було те, що за сприяння радянської окупаційної адміністрації компартія з перших місяців заволоділа ключовими силовими структурами. Серед міністрів внутрішніх справ та керівників УДБ з 1945 р. до 1956 р. були І. Надь, Л. Райк, Я. Кадар, Г. Петер, М. Фаркаш, І. Декань, Е. Герьо, Л. Пірош, Ф. Мюнніх. У жорсткій боротьбі за перемогу соціалізму сталінської моделі масові правопорушення позначалися на діяльності силових відомств та усіх їхніх керівників. За допущені протиправні дії й злочини, фальсифікацію судових справ вони, за виключенням І. Нада, були репресовані у 1949-1956 рр., покарані, виключені із партії, відсторонені від посад.

Якщо в Угорщині 1914 р. з населенням 21,59 млн. чол. у тюрмах знаходилося 12,911 осіб, то у 1953 р. під наглядом органів держбезпеки (у 2,3 рази менше населення) перебувало 1,2 млн. чол. (у 9,3 рази більше). Упродовж березня 1950 р. – червня 1953 р. держбезпека ініціювала порушення

провадження у понад 1 млн. справ, по 650 тис. з яких суди виносили рішення, з них 390 тис. завершилися карним вироком чи відбуттям трудової повинності. Крім того, у 1951 р. – червні 1953 р. поліція подала на розгляд судів 850 тис. справ з вимогою винесення кримінальних вироків. За п'ять років (1948-1953 рр.) майже 400 тис. заможних селян потрапили до списків небезпечних елементів (куркулів).

У період 1945-1953 рр. порушення законності набуло масовості і тяжких наслідків. Сфабриковані концепційні судові процеси, смертні вирoki, що тривали упродовж цих років, були основним способом подолання опору політичних опонентів і економічних конкурентів, умовою забезпечення монополії на політичну владу та її утримання. Упродовж 1949-1955 рр. в Угорщині було винесено 23,562 вирoki за злочини проти держави. Шпигунство і зрада батьківщини торкалася усіх, хто мав відмінну від ракошистів позицію з будь-якого питання внутрішньої і зовнішньої політики, відстоював політичний і економічний плюралізм, багатопартійність, політичні свободи, пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими міфами, демократію, майнові, національні інтереси. Під час слідства і допитів проти усіх підозрюваних застосовувалися тортури, запозичені з досвіду НКВС СРСР. Масові репресії, ув'язнення та виселення торкалися усіх соціально ворожих верств населення для нового режиму. Переважна більшість таких справ і вироків мала не правочинний характер і напередодні та після Революції 1956 р. вони скасовувалися у масовому порядку [13, р. 7].

Першою жертвою став кардинал, Глава римо-католицької церкви Угорщини Й. Міндсенті, який постійно і рішуче боровся проти усіх форм тоталітаризму – фашизму, нілашизму, комунізму (на його переконання, хортизм до цієї категорії не належав). 26 грудня 1948 р. Й. Міндсенті було заарештовано, а 8 лютого 1949 р. засуджено до довічного ув'язнення за зраду батьківщини, шпигунство, кримінальні дії з метою повалення народної влади.

Наступними стали вищі керівники Угорщини – Л. Райк, Я. Кадар та інші. За процесами над Л. Райком (30 травня – 15 жовтня 1949 р.) і Я. Кадаром (травень 1951 р. – грудень 1952 р.) стояв особисто М. Ракоші, який прагнув перекласти тяжкі злочини на плечі інших керівників, адже політична атмосфера складалася не на його користь. Демонстрація причетності до порушень законності таких популярних керівників як Л. Райк та Я. Кадар, які походили з угорських трудових мас, підвищувала б авторитет правлячої групи на чолі з М. Ракоші.

Компромату на Л. Райка як міністра внутрішніх справ було достатньо: відіграв важливу роль у створенні УДБ для ліквідації «фашистських і реакційних груп», його жорстокість мало у чому поступалася іншим лідерам, які на чолі з М. Ракоші насаджували у післявоєнній Угорщині новий лад. Ускладнювало становище Л. Райка й те, що його рідний брат – Е. Райк (1898-1960 рр.) був одним із керівників фашистської партії, яка перебувала при владі

в Угорщині упродовж 15 жовтня 1944 р. – березня 1945 р. Однак, основу звинувачень проти Л. Райка склали матеріали про його шпигунство на користь ревізіоністів Й. Тіто та імперіалістичних держав, які були сфабриковані у Москві й передані М. Ракоші. Матеріали у справі Л. Райка, як і його доля, були схвалені й вирішені самим Й. Сталіним. З підписаним Л. Берією повідомленням про те, що Л. Райк був агентом британської розвідки, М. Ракоші було ознайомлено у середині травня 1949 р. Усе це не відповідало дійсності, мало замовний характер, проте це стало основою слідства та смертного вироку, виконаного 15 жовтня 1949 р., через неповних два місяці після прийняття першої Конституції Угорщини.

Комуністичного діяча Я. Кадара заарештували у травні 1951 р., а у грудні 1952 р. засудили до довічного ув'язнення, звинувативши у зв'язках з хортистською таємною поліцією, у ліквідації Компартії Угорщини у 1943 р., у сприянні багатьом ворожим елементам потрапити до керівних органів соціалістичної влади, у прямій причетності до фабрикації слідчих матеріалів над Л. Райком. Я. Кадара врятувала смерть Й. Сталіна та призначення І. Надя на посаду Прем'єр-міністра УНР. Позитивну роль у його долі відіграв і Е. Герьо, який очолював комісію ПБ УПТ з перегляду справ репресованих й 22-23 липня 1954 р. Я. Кадара амністували. Проте до початку Революції 1956 р. він не проявляв активності.

Серед вищого керівництва Угорщини 1948-1955 рр. група М. Ракоші могла прибрати будь-якого конкурента. Тільки з І. Надем вона не змогла розправитися без дозволу Москви, адже він вважався перевіреним комуністом і надійним прихильником СРСР. Масові сталінські репресії 30-х рр. оминули І. Надя (з 17 січня 1933 р. був агентом НКВС СРСР під псевдонімом «Володя»).

Угорці завжди активно захищали устрій та політичні сили, що слугували державницьким і національно-визвольним інтересам нації. Більшість угорців підтримували збереження територіальної цілісності Угорщини у складі Австро-Угорщини у процесі її розпаду, відстоювали міжвоєнний режим М. Хорті, насамперед завдяки переглянутим на користь Угорщини кордонам із сусідніми державами. Завдяки тісному союзові з країнами Осі регентові М. Хорті вдалося упродовж жовтня 1938 р. – квітня 1941 р. анулювати несправедливий Тріанонський мирний договір 1920 р., нав'язаний Антантою, і повернути до Угорщини значні території, внаслідок чого територія країни склала 150 тис. кв. км. (збільшилася на 85%), а населення – 14 млн. чол. (збільшилося на 58%). Економіка країни відчутно поповнилася корисними копалинами і трудовими ресурсами: лише Карпатський край володів більшими запасами лісових масивів та харчової солі, ніж вся дотріанонська Угорщина. За обсягами території і чисельністю населення Угорщина перетворилася з малої на середню європейську державу.

Режим М. Хорті був тоталітарним, але у відстоюванні державницьких, загальноугорських інтересів діяв самостійно і забезпечив їх краще, ніж режим

М. Ракоші упродовж 1947-1956 рр. У зв'язку з цим режим М. Хорті активно захищався угорцями, і його було повалено тільки збройними діями країн антинімецької коаліції на чолі з СРСР упродовж вересня 1944 р. – квітня 1945 р. Можливості групи М. Ракоші були гіршими, ніж у М. Хорті і впливали з рішень та позиції країн Великої трійки щодо відновлення кордонів Угорщини із сусідніми державами на довоєнних умовах, передачі Угорщини до зони виключного впливу СРСР. Політика у повоєнній Угорщині формувалася у Москві. Вона полягала в тому, щоб забезпечити компартії можливості оволодіти повнотою влади, впровадити в Угорщині радянську модель як еталон соціалістичного розвитку, забезпечити домінування інтернаціональних принципів над національними інтересами угорців, замовчувати останні. Наскільки режим М. Ракоші був провідником великодержавницьких інтересів СРСР в Угорщині та регіоні, настільки опозиційні сили на протигагу йому возвеличували національні інтереси угорства. Опозиційні сили звинувачували керівництво УПТ, що воно не враховувало національні інтереси й особливості, не порушувало особливо гострих проблем перед СРСР з метою їх вирішення, хоча це було не зовсім так. Група М. Ракоші розуміла територіальні проблеми Угорщини, визнавала наявність історичного пригнічення національних інтересів угорців у регіоні, що загострювало рівень національних почуттів, невдоволення та націоналізм. У низці питань на ці проблеми зверталася увага керівництва СРСР, проте вони щоразу залишалися поза увагою Москви. В залежності від того як режим захищав чи ігнорував національні інтереси, так угорці поводитися з ним: у 1938-1945 рр. активно підтримували політику режиму М. Хорті, а у 1956 р. переважною більшістю відсахнулися від режиму М. Ракоші, вдалися до його повалення.

Невдоволення у суспільстві диктатурою М. Ракоші різко прискорилося після смерті Й. Сталіна. На спільній нараді радянського та угорського вищого керівництва 13-16 червня 1953 р. у Москві було вироблено шляхи подолання угорської політичної кризи. Вперше з боку керівництва СРСР політика М. Ракоші гостро критикувалась, від нього вимагалось припинити масові репресії, провести широку амністію політв'язнів, відмовитися від двох ключових посад у країні (генсека УПТ та прем'єр-міністра), залишити посаду глави уряду і зосередитися на демократизації політичного життя в очолюваній ним правлячій партії, зокрема, та у суспільстві, в цілому. Оцінюючи політичну ситуацію І. Надь відзначав, що Угорщина перетворилася на «поліцейську державу», а уряд був лише «тінню» реальної влади в країні, що зосередилася у руках партійної групи М. Ракоші, що спиралася на УДБ на чолі з незмінним Г. Петером (Айзенбергер).

Тогочасні керівники СРСР Л. Берія та Г. Маленков примусили лідера УПТ Р. Матяша 2 липня 1953 р. звільнити посаду глави уряду і рекомендували обрати на цю посаду І. Надя. Це сталося 4 липня 1953 р., а М. Ракоші залишився першим секретарем ЦК УПТ.

У розробленій програмі уряду І. Надя призупинялися насильницькі методи будівництва соціалізму, корегувалися плани надшвидкої індустріалізації та перетворення Угорщини на країну «металу, сталі і машин», започаткувалося формування оптимальної структури економіки країни, відповідно до її можливостей, підвищувалася роль легкої промисловості, сільського господарства, зміцнювалися основи демократії, відбулася реформа апарату управління, органів поліції та державної безпеки. Становище у країні стабілізувалося, започаткувалася демократизація суспільно-політичного життя, колишні партії народної демократії 1945-1947 рр. об'єдналися у Національний Народний фронт. З 20 серпня 1953 р. проголошувалася амністія і припинялись масові репресії. У жовтні 1953 р. було ліквідовано примусові табори, позбавлено органи УДБ самостійності, його діяльність підпорядковувалася МВС УНР. У 1954 р. була започаткована діяльність прогресивного Гуртка імені Бешшенєї, який буде перейменовано на Гурток імені Шандора Петефі (виступав проти ракошизму). Низка керівників за помилки була звільнена з ключових посад або взагалі з роботи у державних органах. Водночас група на чолі з М. Ракоші як керівна політична сила країни саботувала реалізацію урядової програми І. Надя, прагнула перекласти провину за порушення законності в Угорщині на органи держбезпеки. Керівництво УДБ на чолі з Г. Петером було заарештоване, у 1954 р. засуджене до довічного ув'язнення, а у 1959 р. помилуване [14].

Майже дворічне керування І. Надя урядом позначилося пом'якшеною політикою в країні: списано заборгованість сільського господарства, темпи індустріалізації знижено, підвищено фінансування розвитку сільського господарства. Почалася часткова амністія, ліквідація інтернаційних таборів, реабілітація політичних в'язнів (серед них Я. Кадар). Започаткована демократизація та більш поміркований стиль управління в Угорщині здобули масову підтримку. Радикальні дії щодо демократизації та визнання І. Надем доцільності політичної реформи викликали занепокоєння Москви. Після відсторонення від влади Л. Берії та Г. Маленкова й перемоги у Москві групи М. Хрущова в Угорщині знову зміцнилися позиції ракошистів. Незважаючи на переважаючу підтримку в угорському суспільстві І. Надя, 14 квітня 1955 р. зі згоди М. Хрущова його було виведено із складу ПБ та ЦК УПТ. 18 квітня він добровільно звільнився з посади глави уряду, а 28 квітня 1955 р. відмовився від академічного звання дійсного члена УАН. 3 грудня 1955 р. його було виключено з лав УПТ як ревізіоніста, антимарксиста, правого опортуніста, прихильника Е. Бернштейна та Д. Лукача, прихильника югославської моделі соціалізму. Відтоді І. Надя відкинув сталінську модель влади, добивався реалізації урядової програми – докорінного реформування моделі соціалізму очолив опозицію свідомої частини угорського суспільства. До неї увійшли відомі комуністи-підпільники довоєнної Угорщини Ф. Донат, Г. Лошонці, М. Вашархеї, а згодом і Я. Кадар. Призначення на посаду глави уряду

ракошиста А. Хегедюша остаточно дискредитувало догматиків-сталіністів, зміцнило і консолідувало опозиційні сили.

Розвінчування культу особи Й. Сталіна на XX з'їзді КПРС, визнання плюралізму моделей будівництва соціалізму посилило вплив комуністичної опозиції в Угорщині. Натомість правляча група чотирьох (М. Ракоші, Е. Герьо, М. Фаркаш, Й. Реваї) не поступалася догматичними принципами, заперечувала масові репресії та порушення законності, допущені помилки в економічній сфері, тяжке економічне становище і продовжувала керувати старими методами. У березні 1956 р. М. Ракоші визнав, що справа Л. Райка була побудована на провокаціях, але поклав відповідальність за це на керівників таємної поліції, за що їх раніше заарештували.

Водночас потужно заявила про себе і демократична опозиція, провідну роль в якій відігравали письменники, журналісти, творча і наукова еліта. Одним з її центрів став Союз угорських письменників. У травні 1956 р. активізувався другий центр демократичної опозиції – Гурток імені Ш. Петефі (шеститисячна студентська група, засновники і незмінні лідери якої письменники й журналісти, відомі реформатори – Т. Дері, Г. Лошонці, Д. Хай, З. Зелк, Т. Гардош та ін.), який об'єднав у своїх лавах демократичну студентську і робочу молодь. У травні 1956 р. ці демократичні центри опозиції вимагали від М. Ракоші визнати свою провину за страту Л. Райка. Він на це не погодився і у відповідь вдався до заборони діяльності комуністичної опозиції на чолі з І. Надем, обох центрів демократичної опозиції: Гуртка ім. Ш. Петефі та центру поміркованої інтелігенції (союзу письменників та журналістів Угорщини на чолі з П. Вьорьошем, їхнього органу – «Літературної газети»). Це посилювало опозиційну діяльність та опір з боку різних інституцій країни. Влітку 1956 р. політика М. Ракоші цілковито збанкрутувала в Угорщині.

Серед демократичної еліти розгорнулися гострі дискусії, спрямовані на виправлення помилок соціалістичного режиму, його удосконалення. Т. Дері та Г. Лошонці у гострих промовах відкрито почали вимагати проведення нової революції, змінити нинішню владну верхівку, щоб виправити помилки. Молодь закликали діяти так, як діяли їх попередники у березні 1848 р. Ці діячі вважали, що лише молодь спроможна допомогти угорській нації завоювати майбутнє. Т. Дері наголошував, що у зuboжілій країні виправляти помилки партійного керівництва є найменшою проблемою, головне полягає у тому, як реформувати саму систему.

Для подолання політичної кризи у Будапешт прибули 7 червня М. Суслов, а 13-20 липня 1956 р. – А. Мікоян з рішенням Президії ЦК КПРС: змусити першого секретаря ЦК УПТ М. Ракоші, причетного до помилок, масових порушень законності і винесення сфабрикованих смертних вироків, звільнитися з посади і негайно вилетіти до Москви.

Виступ А. Мікояна на закритому пленумі ЦК УПТ 18 липня 1956 р. був пронизаний сподіваннями, що правляча УПТ упродовж одного року виправить

помилки. Значні кадрові зміни – звільнення М. Ракоші з посади першого секретаря ЦК УПТ, обрання на цю посаду Е. Герьо, виведення М. Фаркаша із складу ПБ ЦК УПТ, обрання Я. Кадара секретарем ЦК УПТ – розглядалися вагомим кроком на цьому шляху.

Водночас особливе місце приділялося постаті І. Надя. Москва підтримала звільнення його з посади прем'єр-міністра, а от виключення з партії визнала помилкою, оскільки вважала, що такого політика потрібно було залишити у лавах партії. Попередній досвід заспокоював ракошистів, бо А. Мікоян заявив, що позапартійна і фракційна позиція І. Надя ніколи не дозволить йому перемогти. Вождями КПРС, для яких догматичні позиції (єдина радянська модель була еталоном соціалізму, засуджувалися різновиди форм соціалізму, заперечувалися національні особливості, демократичні і багатопартійні системи, за які боролися демократичні сили на чолі з І. Надем) були непорушними, відступ від них розцінювався зрадою комуністичних принципів, небезпекою єдності партії та загрозою соціалістичній державі, що вимагало їх рішучого викорінення [15]. Ці прямі погрози з боку КПРС на адресу реформаторської політики І. Надя ним самим та його однодумцями серйозно не сприймалися.

Нове керівництво УПТ на чолі з Е. Герьо розпочало перегляд економічної політики країни, уповільнення темпів індустріалізації, збільшення уваги сільському господарству. Прийняттям низки рішень в інтересах захисту соціалістичної законності, оголошенням широкої амністії, пом'якшенням стилю керівництва було значною мірою знято напруження у суспільстві. Але жовтневі події не допомогли продовжити цей позитивний курс, перешкодили швидкому усуненню помилок.

Під тиском опозиції 6 жовтня 1956 р. відбулося перепоховання Л. Райка та інших соратників, повішених у 1949 р. на підставі сфабрикованих матеріалів. Запевнення від імені УПТ про те, що концепційні суди більше ніколи не матимуть місця в Угорщині, що злочинці в Угорщині скористалися культом особи, сфабрикували справу і знищили популярного діяча, роль якого у встановленні народно-демократичного устрою ще не оцінена, не могли заспокоїти учасників понад 100-тисячної процесії, вимоги якої носили радикальний та антиурядовий характер. Протестна хвиля у Будапешті швидко поширилася на великі міста Угорщини, такі як Сегед, Шопрон, Печ, Мішкольц, Дебрецен та інші. У наступні тижні жовтня по всій країні виникали антиракошистські організації, мітинги супроводжувалися радикальними вимогами.

Значним поштовхом до активізації угорського радикального табору стали заворушення проти влади у Польщі, традиційній союзниці Угорщини. Президія ЦК КПРС уважно стежила за подіями як у Польщі, так і в Угорщині. 20 жовтня було заслухано інформацію М. Хрущова про його поїздку до Варшави 19 жовтня, коли шляхом обопільного компромісу вдалося уникнути

застосування радянських військ проти реформаторських процесів у ПНР. Було прийнято пропозицію, що польську схему слід застосувати й в Угорщині: негайно відкликати з УНР радників КДБ, залишити радянські військові частини на місцях дислокації, направити до Будапешту А. Мікояна і М. Суслова, позиція яких була поміркованою щодо вирішення угорського питання. На відміну від Польщі реформаційні процеси в УНР не вписувалися у цю схему, вели до розходження позицій обох сторін і завершилися неоголошеною війною їй з боку СРСР.

16 жовтня у м. Сегед утворився незалежний Союз угорської демократичної студентської молоді (МЕФЕС), його приклад наслідували інші вузи країни. 17 жовтня партійна організація Союзу угорських письменників прийняла вимогу скликати позачерговий з'їзд УПТ. 20-22 жовтня на базі Технічного університету (Будапешт) відбулися зібрання студентських делегацій провідних вузів країни, де було вироблено і прийнято основні вимоги із 16 пунктів [16, с. 44-46].

У вимогах порушувалися гострі питання політичного, економічного й духовного життя, покращення економічного й матеріального становища трудящих шляхом реформування і демократизації, а не у радикальний спосіб. Вони не спрямовувалися на демонтаж соціалістичного устрою або на скасування правлячої функції УПТ у країні чи на її заборону. Вимагалось негайно вивести радянські війська з Угорщини (п. 1); провести таємні вибори керівників партійного керівництва УПТ усіх рівнів (від найнижчого до найвищого) (п. 2); повернути до влади І. Надя в якості глави уряду (п. 3); звільнити сталінсько-ракошистських злочинців, провести публічний судовий процес над М. Фаркашем та його соратниками, повернути до країни М. Ракоші і притягнути його до народного суду «за всі злочини недалекого минулого і за розвал країни» (п. 3-4); провести в країні загальні, рівні і таємні вибори на багатопартійній основі з метою формування нового складу Національних зборів. Забезпечити право робітників на страйки (п. 5); розвивати угорсько-радянські та угорсько-югославські відносини на рівноправній основі, без втручання у внутрішні справи сторін (п. 6).

Пункти 6-10 вимог торкалися перегляду економічної політики відповідно до національних особливостей і можливостей країни та в інтересах народу: оприлюднення змісту угоди між Угорщиною та СРСР про експорт урану до СРСР, поставки якого повинні були здійснюватися вільно, відповідно до цін світового ринку і за тверду валюту; покращення умов праці та життя робітників і селян; запровадження нової системи оподаткування, зменшення податкового тиску, формування рівних умов фінансової і матеріально-технічної підтримки індивідуальних та колективних сільських господарств.

Чільне місце (п. 11-14) відводилося демократизації органів влади в країні, створенню незалежної судової системи, перегляду усіх судових справ політичного та економічного характеру, реабілітації жертв політичних,

економічних і майнових репресій та притягнення до відповідальності винуватців у політичних злочинах, звільненню усіх невинно засуджених, поверненню до Угорщини з СРСР інтернованих і полонених угорців; забезпеченню свободи слова та волевиявлення, вільних ЗМІ, забезпеченню вільного доступу до професійних і кар'єрних даних керівників усіх рівнів; демонтаж пам'ятника Сталіну і на його місці встановлення пам'ятника Революції 1848-1849 рр. Значними були вимоги щодо скасування комуністичних традицій та відновлення традиційних національних свят, історичної національної символіки (герба і прапора), повернення збройних сил до національної форми. Студентство вимагало запровадження демократичних форм навчання, покращення умов побуту, життя, припинення викладання марксизму-ленізму, скасування військової підготовки, відміна обов'язкового вивчення російської мови у школах і вузах, запровадження рівних умов для вивчення інших іноземних мов на рівні з російською у всіх учбових закладах країни.

Усі зусилля спрямовувалися на удосконалення соціалістичної моделі, жодна з вимог не закликала до повалення соціалізму. Серед 225 основних вимог революційних сил Угорщини, які пролунали упродовж 23 жовтня – 9 листопада на Радіо Свобода: 78 (35%) з них торкалися національної незалежності, 69 (31%) проведення політичних та 63 (28%) економічних реформ [4, р. 636].

Важливість цих вимог полягала у тому, що вони були першим публічним закликком до подолання сталінської моделі влади, захисту національних інтересів, відновлення суверенітету Угорщини, покращення соціально-економічного становища угорського народу. Актуалізація порушених проблем зросла після доповнення їх платформою лівих, правоцентристських і правих політичних сил, після чого вони на 90% почали відповідати інтересам угорської нації. За цими демократичними вимогами під час повстання 1956 р. залунали позиції й крайніх шовіністичних та реваншистських сил, які, підтримуючи своїх попередників, виступили із домаганнями справедливих для Угорщини кордонів із сусідніми країнами, захисту усіх частин розчленованої угорської нації, які після Першої та Другої світових воєн були відірвані від Угорщини і віддані до Румунії (Трансільванія), Чехословаччини (Фельвдік), Югославії (Дельвдік), СРСР (Карпатайа), за реабілітацію М. Хорті. Позицію крайніх правих сил також поділяла значна частина угорського суспільства й емігрантські кола.

Для Угорської революції склалися об'єктивні передумови комплексного характеру, які визрівали у суспільно-політичній площині країни упродовж тривалого часу під впливом міжнародних і внутрішніх чинників.

Потужний рух трьох лівих і центристських політичних течій Угорщини з початку ХХ ст. був визначальним у житті Східної Європи. Подальші події в СРСР та у Європі засвідчили, що за ідеями радянського інтернаціоналізму містилися імперіалістичні й державницькі інтереси Росії, які задовольняли

міжнародний комуністичний і робітничий рухи. Три угорські політичні течії, особливо комуністична, починаючи з 30-х рр. ХХ ст. за провини СРСР, втратили значимість, бо як самостійні політичні течії не мали можливості й підтримки СРСР у забезпеченні угорських державницьких і національних інтересів, перетворившись на інструмент державної політики Москви. Територіальне питання у Східній Європі, визволеній СРСР, було вирішене останньою з гегемоністських позицій, в унісон рішенням країн Антанти у 1920 р., при ігноруванні інтернаціональних принципів права націй на самовизначення. СРСР зафіксував кордони виключно з погляду власних та союзницьких інтересів, ігноруючи етнічні, історичні фактори, зокрема, при визначенні кордонів між Угорщиною та сусідніми з нею країнами. Нав'язаний Угорщині режим на чолі з компартією не відображав її національних інтересів, а відповідав міжнародній політиці СРСР в регіоні. Така ситуація не могла забезпечити жодній політичній силі належного авторитету в Угорщині.

Упродовж тринадцятирічного періоду розвитку Угорщини були забезпечені докорінні позитивні перетворення для угорських трудових класів при одночасному допущенні тяжких протиправних злочинів, масового насильства, ігнорування національних інтересів угорської нації. Методи керівництва М. Ракоші позначилися догматизмом і сектантством. Паралельно тому, як з провини керівництва у суспільстві нагромаджувалися негативні явища, допускалися помилки, зміцнювалися опозиційні сили, спроможні їх порушувати й вирішувати, здобуваючи більшу довіру і підтримку активної частини угорського народу.

Провідні опозиційні сили Угорщини не мали вагомих підстав для підтримки державницьких інтересів СРСР, тим більше не вважали за потрібне підтримувати його рішення щодо угорських кордонів. Радянські війська і адміністрація сприймалися в Угорщині як окупаційні, не дружні, керівництво яких не відображало угорських національних інтересів. Вперше вимоги вивести з Угорщини радянські війська пролунали ще 16 жовтня на мітингу за участю 1 тис. учасників у м. Дьор, де радикалізація подій набула особливої гостроти. Ці сили доти не вимагали демонтажу соціалістичного устрою, а їхні дії не мали антикомуністичного і антирадянського спрямування, поки СРСР не втрутився у внутрішні справи країни і не вдався до насильницького зупинення реформ, недопущення оздоровлення внутрішньополітичної обстановки.

Першим вагомим чинником для зміцнення опозиційних сил стало встановлення у 1948 р. однопартійної системи на чолі з УПТ, яку вони прагнули подолати шляхом проведення політичної реформи, позбавлення монопольної влади УПТ і запровадження багатопартійної системи. Наступною причиною зміцнення опозиції стала демократизація політичного життя в СРСР після смерті Й. Сталіна. Опозиційні сили змушували керівництво УПТ на чолі з М. Ракоші усунути серйозні політичні, економічні помилки, притягнути до відповідальності винуватців за вчинені злочини. Остаточна консолідація і

зміцнення опозиційних сил прискорилося в умовах подолання культу особи в СРСР, відбулося посилення їхнього впливу на відторгнення сталінізму і ракошизму, подолання культу особи в Угорщині.

Радянське та угорське керівництво не задовольняло вимог опозиції, постійно їй протидіяло і не допускало їх реалізації. Насильницьке збройне втручання і придушення революційних сил було останньою акцією Москви, адже інші методи виявилися неефективними і прогративними.

Рушійною силою Угорської революції були політичні кола, опозиційні партії, які переслідували політичні завдання: виведення радянських військ з території Угорщини, демонтаж тоталітарного режиму М. Ракоші, як різновиду сталінської моделі соціалізму, відновлення повного суверенітету і незалежності Угорщини, формування демократичного устрою на багатопартійній основі. Вони стали об'єднуючою платформою як для політичних сил у межах Національного народного фронту, так і для прогресивних політичних сил країни на чолі з національним урядом І. Надя, що започаткувало об'єднання опозиційних рухів усіх спрямувань.

Десятки підпільних націоналістичних і патріотичних організацій (Угорська спільнота, союз угорської прабатьківщини, спілка політичних в'язнів, християнські організації та фронти, клерикальні молодіжні організації, організації білих партизанів, національний рух опору та вірності ідеям нації, організації національної єдності) мали нелегальні розгалуження у значних регіонах країни. Визначну роль у їх роботі відігравали колишні військові та службовці попереднього режиму, представники духовенства, інтелігенції, колишні діячі і прихильники буржуазних партій, тисячі звільнених із тюрем та концентраційних трудових таборів верств населення. Вони володіли мережею на всеугорському і місцевому рівнях, створювали бази у важливих центрах країни. Вони сповідували крайні форми боротьби проти режиму М. Ракоші: збройну боротьбу, застосування терору проти органів держбезпеки, партійних діячів, активістів соціалістичних перетворень (націоналізації, експропріації приватної власності, колективізації, депортації до примусових таборів). Підпільна діяльність цих багатотисячних груп, організацій миттєво влилася у боротьбу проти комуністичної влади в Угорщині і проти втручання радянських військ у внутрішні справи, за вільну і незалежну Угорщину.

З моменту вибуху масового повстання через територію Австрії до Угорщини потрапило кілька тисяч угорських озброєних емігрантів, представників попереднього режиму, диверсантів, провокаторів і шпигунів. Усі вони відіграли ключову роль у збройній боротьбі проти другого введення радянських військ в Угорщину, починаючи з 4 листопада.

Як свідчать документи політичних сил правого спрямування, їхні головні зусилля концентрувалися на боротьбі за ліквідацію комуністичного режиму, здобуття незалежності від СРСР, а потім – формування буржуазно-демократичної республіки західноєвропейської моделі. Жодна сила не ставила

за мету відновлення хортистського режиму. Йшлося про окремі елементи попереднього режиму, які становили певну значимість для майбутнього країни. Найбільш радикальні сили вимагали запровадження конституційної монархії як форми державного правління, економічну основу такого устрою мала скласти виключно приватна власність, за характером влада будувалася на ідеології християнського соціалізму та антикомунізму. Враховувалися національні особливості країни та окремі елементи з періоду державного правління М. Хорті.

Напередодні та під час Революції соратники І. Надя, а пізніше й очолюваний ним уряд спиралися на коаліцію партій народно-демократичного устрою 1945-1947 рр., співпрацювали з усіма революційними течіями, протистояли контрреволюції, великодержавницькому шовінізму, антисемітизму, реакційним проявам хортизму та білого терору.

Звільнення у липні 1956 р. М. Ракоші з усіх посад і вивезення його до Москви було запізним рішенням. Зупинити поглиблення політичної кризи і не допустити народного повстання могло радикальне оновлення керівництва країни, за рахунок таких компромісних фігур як І. Надя та Я. Кадар. На заявлю-клопотання І. Надя від 13 жовтня 1956 р. ЦК УПТ відновило його членство в УПТ, а з початком Революції 24 жовтня обрало членом Політбюро партії та Прем'єр-міністром УНР. 20 жовтня 1956 р. було відновлено його дійсне членство й в Угорській академії наук.

На 23 жовтня МЕФЕС оголосив проведення мирної демонстрації на знак солідарності з подіями у Польщі. Керівництво країни розгубилося, а комуністична опозиція у складі І. Надя, Г. Лошонці, Ш. Харасті, С. Уйхеї, М. Вашархеї, Ф. Яноші та М. Гімеші провела вранці 23 жовтня зібрання і прийняла рішення: подолання кризи можливе лише у тому разі, якщо І. Надя стане главою уряду, а Я. Кадар – першим секретарем ЦК УПТ. В унісон з цим у Маніфесті Союзу угорських письменників від 23 жовтня 1956 р. відзначалося, що в Угорщині склалася революційна ситуація, відповідальність за яку несуть ті, хто «замість встановлення соціалістичної демократії, наполегливо вели і продовжують вести організаційну роботу з метою відновлення терористичного режиму Й. Сталіна і М. Ракоші». Союз рішуче вимагав повернення І. Надя на посаду глави уряду і негайної розробки програми національної єдності. Перша масова акція відбулася вранці у м. Дебрецен, але головні події розгорнулися у Будапешті. О 15 годині столицю охопили три масові мітинги: біля пам'ятника Ш. Петефі, де вперше було озвучено 16 пунктів, які миттєво поширилися країною; біля пам'ятника Й. Бему, польському генералу, герою Угорської революції 1848-1849 рр., на знак солідарності з польськими подіями; біля Парламенту на площі Л. Кошута, героя Революції та визвольної війни Угорщини у 1848-1849 рр. [16, с. 49-50].

Починаючи з 18 години 23 жовтня на площі Л. Кошута перед Парламентом 200-тисячне зібрання вимагало реформ. Промова керівника УПТ Е. Герьо, у

якій, поряд з обіцянкою проведення реформ, мітингувальники було названо шовіністами, націоналістами і антисемітами, політичний курс оцінювався правильним, усі вимоги страйкуючих відхилялися, ще більше загострила ситуацію. Різке засудження демонстрації Е. Герьо було сприйнято як образу для угорців. Все рішучіше лунали вимоги призначити І. Надя главою уряду країни. Вгамувати роздратований погрозами Е. Герьо натовп і зняти напруження не вдалося толерантним виступом І. Надя, що прозвучав з балкона Парламенту, в якому було обіцяно проведення реформ та продемонстроване поважне ставлення до вимог мітингувальників. Упродовж ночі на 24 жовтня невдоволення зросло та вилилося у безладу у столиці. Вночі на вулиці Д. Дожі було зруйновано пам'ятник Й. Сталіну. На світанку приміщення Державного радіо на площі Свободи було захоплене бойовиками антикомуністичного підпілля, адже керівництво та охорона не допустили делегацію студентства до приміщення, щоб озвучити вимоги. Під час штурму серед повстанців з'явилися перші вбиті й поранені. Вогонь відкривали представники УДБ УНР.

Цей перший трагічний випадок став предметом гострого обговорення на екстремому пленумі ЦК УПТ, що тривав усю ніч з 23 на 24 жовтня. Було сформовано Воєнний комітет ЦК УПТ на чолі з членом політбюро ЦК УПТ А. Апро (Апфельбаум), до складу якого ввійшли керівники силових структур країни та столиці. Главу уряду А. Хегедюша було відправлено у відставку, на його місце призначено І. Надя, схвалено партійну програму подолання кризи, у якій вказувалося, що «ті, хто зі зброєю в руках нападає на державні установи, є контрреволюціонерами і повинні бути знищені силою зброї». Також було прийнято рішення про заборону масових зібрань, введення комендантської години та запровадження надзвичайних судів. В ПБ і ЦК УПТ вважали, що уряду необхідно офіційно звернутися до СРСР за воєнною допомогою, адже без такого звернення радянський уряд не буде мати можливості надати воєнну допомогу Угорщині. І. Надь з цим погодився, але рішення не виконав, натомість згуртовані навколо нього політичні сили розпочали рішучу роботу з визнання правлячою партією повстання як національної революції [18, с. 9]. Наказом міністра оборони УНР І. Бата до Будапешта були введені угорські війська з наказом застосовувати зброю проти демонстрантів. І. Надь і Я. Кадар не погодилися на застосування зброї проти повстанців у столиці. За таке рішення І. Бата урядом І. Надя було негайно звільнено з посади, а виконання обов'язків міністра покладено на заступника К. Янзу (упродовж 26-31 жовтня – міністр оборони УНР). Воєнний комітет УПТ на чолі з А. Апро також не погоджувався застосовувати збройні сили, поліцію і органи безпеки проти повстанців, тому 28 жовтня припинив своє існування. Натомість перший секретар ЦК УПТ Е. Герьо в усній формі через посла СРСР в УНР Ю. Андропова попросив допомоги радянської армії для наведення ладу в Будапешті.

За наказом Міністра оборони СРСР Г. Жукова радянські війська на світанку 24 жовтня 1956 р. увійшли до Будапешту, кістяк яких склали частини Особливого корпусу (командир генерал-лейтенант П. Лащенко), що перебували у задунайській частині країни із центром у районах м. Секешфегервар. Їм на підмогу була надіслана Херсонська 33-я гвардійська механізована дивізія (5 танкових полків, командир генерал-майор Г. Обатуров), що дислокувалася у м. Темешвар з 1948 р. Танкові полки рушили з міст Арад і Темешвар на Угорщину. Протаранивши на світанку 24 жовтня прикордонні загородження, обстрілявши угорські прикордонні пости, вони перейшли кордон і після обіду того ж дня вступили до Будапешта і повністю його окупували.

Радянське командування не інформувало особовий склад про причини бойового вступу до Угорщини, про події у цій країні. Лише на другий день, 25 жовтня політвідділи дивізій затребували від політпрацівників розгорнути агітаційно-роз'яснювальну роботу серед особового складу про те, що в Угорщині стався контрреволюційний путч, вороги робітничо-селянської влади і бандити вбивають комуністів та активістів народного устрою, прагнуть збройно повалити соціалістичний лад і реставрувати капіталізм і фашизм. Воїни Радянської армії повинні захистити владу робітників і селян Угорщини, знищити контрреволюціонерів, які масово вбивають невинних людей.

Але враження особового складу радянських військ не відповідали настановам політвідділу. Заступник редактора газети 33-ї дивізії «Гвардеец» старший лейтенант М. Олійник наголошував, що ставлення місцевого населення, особливо у провінції, до військових частин на шляху до столиці було доброзичливим, а до перших радянських танків, що ввійшли до Будапешту, хлинули маси цивільного населення з миром і без проявів агресії. Десятки танків «розчинилися» у морі людського натовпу. Танкістів відправляли додому, а танки залишалися у полоні. Пояснюючи, що угорці піднялися на боротьбу не проти Радянського Союзу чи радянських солдатів, а проти керівників Угорщини і вимагають їх звільнення і покарання, благали солдатів йти додому [17].

В інших місцях столиці на вул. Юлльої 24 жовтня розгорнулися справжні бої за участю народних мас. Бойовий опір чинили не окремі елементи, а населення масово приєдналося до боротьби проти радянських військ і справа була не у контрреволюції. Правдиві матеріали про події в Угорщині, зведення про бої, про характер ворога, про причини масової участі цивільних угорців у повстанні, у боях, звідки ж з'явилися контрреволюціонери в Угорщині, де армія й поліція УНР, чому вони не захищають угорців від контрреволюції начальник спецвідділу дивізії 25 жовтня заборонив газеті друкувати (незважаючи на попередню позицію політвідділу дивізії подавати матеріали про події як контрреволюцію і путч фашистських елементів, адже почалися

великі бої і радянські частини почали нести великі втрати, адекватні сильному й організованому опору, а не проявам окремих екстремістських елементів).

З цих причин у газеті «Гвардеєц» та у листівках почали подаватися матеріали про Велику Вітчизняну війну, про бої з фашизмом, про підривні дії імперіалістів, нариси про позитивні події з радянської країни. Ця газета була єдиним друкованим органом, що продовжувала видаватися у період жовтня-листопада 1956 р. серед усіх дивізій, введених в Угорщину. Щоправда, тираж газети зменшився до 500-600 примірників проти біля 1 тис. до цих подій [18].

Заслуговує на окрему увагу Звернення до усіх воїнів 33-ї механізованої дивізії від 26 жовтня, надруковане цією газетою: «Немецко-фашистские оккупанты были разгромлены нашими отцами и братьями в годы Великой Отечественной войны. Но последыши врага затаились. И вот на днях фашистское отродье сделало кровавую вылазку. Фашисты, вскормленные и подстрекаемые американскими империалистами, сделали попытку захватить власть в дружественной нам Народной республике. Шайка вооруженных бандитов захватила ряд важных правительственных учреждений, дезорганизовала мирную жизнь столицы. Фашистские погромщики поставили своей целью – свергнуть народное правительство, уничтожить с таким трудом добытую трудящимися свободу и демократию.

Трудовой народ республики в опасности. Он обратился к нам за помощью, и наш священный долг – помочь нашим друзьям избавиться от фашистского отродья, сеющего смуту, проливающего кровь ни в чем не повинных людей.

Захватив оружие, фашисты начали кровавый террор. Они подняли руку и на советских воинов. Некоторые ваши сослуживцы пролили кровь, пали смертью от рук фашистских злодеев. Мы никогда этого не забудем и не простим!

Родина дала нам приказ: уничтожить фашистскую банду головорезов. И мы уничтожим ее! Раздавим ядовитую гадину! С честью выполним приказ нашей любимой Родины – разгромим ненавистного врага! Смерть фашистскому отродью!» [19].

Таке звернення є зухвалим прикладом брутальної фальсифікації подій в Угорщині, прекручування причин повстання, викривлення вимог його учасників.

Після обіду 24 жовтня до Будапешту терміново прилетіли А. Мікоян, М. Суслов, голова КДБ І. Сєров, заступник начальника генштабу СРСР М. Малінін. Головним їхнім порадником виступав посол СРСР в УНР Ю. Андропов (липень 1954 р. – березень 1957 р.). Події оцінювалися виключно як контрреволюційні, метою яких була реставрація фашизму. Визнано правильним застосування радянських військ для знищення путчистів, надання угорському уряду допомоги щодо ліквідації путчу, захисті соціалістичного ладу, робітничо-селянської влади та збереження Угорщини у сфері впливу СРСР.

Вранці 25 жовтня радянські війська звільнили приміщення Угорського Радіо, зайняли усі важливі об'єкти у столиці. На площі Л. Кошута перед Парламентом п'ятитисячний мирний мітинг з 10 години вимагав зустрічі з І. Надєм, кількість учасників якого постійно збільшувалася. Раптом із дахів прилеглих приміщень невідома група об 11:15 у цивільному (радянські та угорські чекісти) відкрила вогонь із автоматичної зброї по мирних демонстрантах в той момент, коли вони співали національний гімн. В результаті цієї бійни від 61 до 100 осіб було вбито, а понад 300 – поранено. Ця провокація на площі Л. Кошута викликала обурення. В Угорщині розпочалося масове національне повстання, розгорілися справжні бої локального значення.

Зазначимо, що ввечері 24 жовтня з Москви до Будапешту прилетіла група високопосадовців, серед них і голова КДБ СРСР І. Серов, а уже наступного дня, 25 жовтня проти мирного зібрання на площі Л. Кошута було застосовано зброю.

Розстріл мирної демонстрації 25 жовтня сколихнув країну, став переламним моментом у подальшому розвитку подій в Угорщині. Через такий злочин ситуація в країні вийшла з під контролю партійного і державного керівництва УНР. До цього масові мітинги в основному студентів та молоді у Будапешті та у великих містах країни, як і дії маніфестантів упродовж 23-25 жовтня, мали мирний характер, а вимоги не були радикальними і торкалися реформування політичної, економічної та гуманітарної системи, звільнення ракошистів, покарання винуватців протиправних репресій, розпуску політичної поліції, обрання нових керівників на чолі з І. Надєм та демократизації влади.

Через годину після розстрілу демонстрантів на площі Л. Кошута (25 жовтня об 11:15-11:20) ЦК УПТ о 12:32 змістило з посади першого секретаря ЦК УПТ Е. Герьо і обрало на його місце Я.Кадара.

У виступах на радіо ще 25 жовтня відповідно о 15:18 та 15:30 І. Надь та Я. Кадар ніяк не відреагували на застосування зброї проти мітингуючих, адже вірили, що цю акцію вчинили реакційні провокатори і упродовж 24-25 жовтня вони сприймали події у країні як контрреволюцію. І. Надь назвав такі акції збройною боротьбою контрреволюції проти трудового народу і соціалістичного ладу. Обіцяв амністію повстанцям і закликав скласти зброю, заявив, що угорський уряд ініціював переговори про виведення радянських військ з Угорщини. Я. Кадар також оцінив це як збройний напад контрреволюції проти народно-демократичної влади і зауважив, що це необхідно знищувати усіма засобами й воно триватиме доти, доки влада за допомогою угорських трудящих не покінчить з ворогами. Важливою у його виступі була остання фраза: нове керівництво партії та уряду зробить глибокі висновки з тих трагічних подій. З наведенням порядку буде обрано новий парламент і керівництво країни.

Але як тільки стало відомо, що групи органів держбезпеки СРСР і УНР стріляли у демонстрантів, на бік повсталого народу миттєво перейшла

більшість політичних і державних діячів УНР на чолі з І. Надєм, збройні та поліцейські частини на чолі з командуванням. Я. Кадар, довідавшись про злочинні розстріли чекістами І. Серова мирних демонстрантів, кардинально змінив позицію, оцінив народний рух національно-визвольним повстанням, підтримав його і перейшов до радикального крила керівників на чолі з І. Надєм.

Оцінка політичним керівництвом УНР подій швидко еволюціонувала від контрреволюції (24-26 жовтня) до народного повстання і національно-визвольної боротьби (27 жовтня). На засіданні ЦК УПТ 26 жовтня соратники І. Надя вимагали визнати події «національно-демократичним рухом», з чим більшість ще не погоджувалася. Але команда реформаторів діяла усе енергійніше. Створивши 26 грудня Директорію (голова Я. Кадар) та Воєнний комітет (голова А. Апро) ЦК УПТ, реформатори у складі шести осіб зосередили у своїх руках політичну і державну владу задля подолання політичної кризи (І. Надь, Я. Кадар, А. Хегедюш, А. Апро, Ф. Мюнніх, Е. Герьо).

Подальші події показали, що хоча влада у країні сконцентрувалася у руках шести реформаторів, але вони у роботі змушені були спиратися на ЦК і ПБ партії старої генерації, які саботували виконання їхніх рішень, зокрема про запровадження повної комендантської години, припинення роботи підприємств з метою локалізації дій усіх контрреволюційних груп. Вимога Воєнного комітету озброїти робітників три дні не розглядалася на Політбюро ЦК УПТ. Це дискредитувало роботу Директорії і Воєнного Комітету, паралізувало виконавчу вертикаль влади, породило хаос у лавах армії, поліції, на виробництві. У реформаторів склалося враження, що становище трагічне, бо на керівних посадах багато зрадників, зокрема й серед керівництва УПТ.

А. Апро відзначив, що маси вийшли на протести через помилки й злочинні дії попереднього керівництва країни. Але не слід забувати, що упродовж місяців тривала організована підготовка до збройної боротьби (забезпечення складських приміщень, громадських будівель, залізничних доріг тощо). Як голова Воєнного комітету він вважав за «необхідне знайти і притягнути до відповідальності тих, хто усе це організував».

У виступі міністра внутрішніх справ уряду, члена Директорії і Воєнного комітету Ф. Мюнніха наголошувалося, що «у Політбюро ЦК УПТ мав місце незрозумілий злочинний опортунізм. Я не говорю про конкретних осіб, їм дали повну владу, а вони все ж ускладнили становище. Сьогодні було енергійно ліквідовано підкріплення для будапештських повстанців із провінції. Треба локалізувати збройні виступи у провінції. Ми передали по радіо наказ, яким забороняється виходити на вулицю, і саме Політбюро відмінило його. Той, хто знайомий з логікою боротьби, знає, що цим ми допомогли контрреволюціонерам» [16, с. 64-65].

У програмі невідкладних заходів, схвалених Президією Ради угорських профспілок 26 жовтня, вимагалось припинити боротьбу, оголосити амністію і почати переговори усіх сторін протистояння, новому уряду негайно розпочати переговори про виведення з країни радянських військ, сформувати на кожному виробничому підприємстві робітничі комітети за участю інженерно-технічного персоналу, до функцій яких передати управління, реорганізувати систему централізованого планування і державного господарського управління, повернути права профспілок, які вони мали до 1948 р.

У відповідь на це урядом І.Надя 26 жовтня о 17:30 було оголошено амністію для усіх повстанців, які до 22:00 складуть зброю, а 27 жовтня було започатковано відновлення багатопартійної системи і формування уряду на коаліційній основі.

На початку революції прагнення угорських прогресивних сил ліквідувати деспотичний режим М.Ракоші, відновити незалежність країни, демократизувати політичну систему соціалізму, які виключали відновлення попереднього режиму чи капіталістичного ладу, знаходили повну підтримку у таборі І.Надя та розуміння серед радянського керівництва.

Через загострення протистояння між реформаторами на чолі з І.Надем-Я.Кадаром та сталіністами у ЦК і ПБ УПТ у рішеннях і діях вищих органів влади посилювався хаос, знизилася виконавча дисципліна та контроль за процесами, які динамічно розвивалися в країні. Через низьку дієздатність і слабкість реформаторських сил народно-демократичного і соціалістичного спрямування миттєво на місцях і в регіонах лідируючі позиції почали перебирати на себе крайні праві і націоналістичні сили, що об'єдналися навколо Угорського національного революційного комітету. В умовах протидії реакційної просталінської верхівки в угорському суспільстві відчутно зміцнювалися позиції крайніх правих сил.

Радикалізації угорського суспільства сприяли злочинні вчинки таємних органів СРСР та УНР по всій країні, органи у місцях масових зібрань. Упродовж 25-29 жовтня держбезпеки СРСР та УНР 61 раз відкривали вогонь по мирних демонстрантах, кількість вбитих і поранених коливалася від 800 до 1 тис. осіб. Накази на відкриття вогню у столиці та в інших містах віддавалися І.Серовим (постійно), А.Апро (один раз, 25 жовтня), Ф.Мюнніхом (багаторазово). Терористичні акти вчинялися в УНР з метою залякування населення, щоб воно не підтримувало революції. Після збройного придушення революції та повернення І.Серова разом із своєю командою 1 грудня 1956 р. до Москви розправи над повстанцями упродовж грудня 1956 р. – 1957 рр. виконував угорський інтернаціоналіст, полковник НКВС СРСР, генерал поліції УНР Ф.Мюнніх.

Розстріли мирних демонстрацій, що були сприйняті широкими верствами суспільства не що інше як червоний терор ракошистів і сталіністів, радикалізували угорських мітингувальників. Зростали звинувачення комуністів

у національній зраді, лунали шовіністичні й реваншистські гасла і антисемітські заклики, які охоплювали усе більші кола різних опозиційних течій, зокрема й серед поміркованих сил. На поверхню вийшли антикомунізм, юдофобія і антирадянське, войовничі гасла часів білого терору. Угорські опозиційні сили, робітничі, воєнні, поліцейські і селянські місцеві і територіальні комітети усе більше вірили у можливість вирішити свої завдання у союзі з країнами західної демократії. Гнів переріс у масове національне повстання проти внутрішніх реакційних сил та у визвольну війну проти сталінізму.

Вимоги об'єднаної праворадикальної опозиції про те, що УНР мала стати парламентською багатопартійною республікою, вийти із складу Варшавського Договору, з її території мали бути виведені окупаційні радянські війська, проголосити нейтральний статус, країна мала приєднатися до західних демократичних країн, навіть для самих радикальних прихильників І. Надя спершу були не прийнятними.

На засіданні ЦК і ПБ УПТ 27-28 жовтня попередній глава уряду, а на той час ще заступник глави уряду А. Хегедюш у присутності А. Мікояна і М. Сулова зазначав, що з прийняттям таких умов започаткується два шляхи подальшого розвитку країни: або буржуазна республіка при багатопартійній чи однопартійній профашистській формі; або повна радянська окупація. Ці вимоги він назвав неприйнятними. На такі закиди глава уряду І. Надь відповів, що уряд буде проявляти твердість і підтримувати ті позиції, які, на думку його прихильників, є правильними, але яких не підтримує більшість керівництва УПТ. Йшлося про оцінку народного руху в країні: вважати його проявом контрреволюції чи революції. І. Надь закликав очолити ці величезні й потужні народні сили, як можна швидше припинити війну в країні і не прагнути силою зброї повалити революцію [16, с. 69, 73-75].

У ніч з 27 на 28 жовтня перший секретар ЦК УПТ Я. Кадар та Прем'єр-міністр УНР І. Надь провели тривалі таємні переговори у радянському посольстві (А. Мікоян, М. Сулов, І. Серов, Ю. Андропов) про виведення радянських військ з Будапешту, а потім і з Угорщини як головної умови стабілізації становища в країні. Клопотання угорської сторони на словах були прийняті. У рекомендаціях А. Мікояна і М. Сулова Президії ЦК КПРС за наслідками цих переговорів йшлося, що угорській стороні було роз'яснено те, що радянські війська перебували до Угорщини станом на 27 жовтня відповідно до досягнутої домовленості, у наступному радянська сторона не планує вводити нові частини на територію УНР, розраховуючи на те, що уряд УНР справиться із становищем, що склалося. Керівництву СРСР рекомендувалося зайняти вичікувальну позицію, але не знімати з порядку денного можливості збройного втручання. «Оскільки угорські збройні сили не демонструють ворожої поведінки до СРСР, то наявна кількість частин достатня для контролю

за ситуацією. Якщо становище буде загострюватися, і погіршуватися, то тоді, звичайно, потрібно буде заново і цілковито переглядати це питання» [20].

З 27 на 28 жовтня у політичному житті Угорщини настав перелом. Вище партійне та урядове керівництво під натиском насамперед праворадикальних національних сил не тільки визнало події в країні народним рухом і революцією, а й прискорено почало втілювати їхні реальні вимоги у життя.

У виступі І. Надя 28 жовтня о 17:25, одностайно схваленому на першому засіданні Національного уряду, наголошувалося, що «уряд засуджує погляди про те, що нинішній грандіозний народний рух розглядається як контрреволюція». Визнавалося, що до національно-демократичного руху, що охопив весь угорський народ і об'єднав його воедино, увійшли й реакційні та контрреволюційні сили, які прагнули використати це задля повалення народно-демократичного ладу. Але не вони визначали долю країни. Народна революція поставила за мету забезпечення національної незалежності, самостійності і суверенітету, розгортання процесу демократизації суспільного, економічного, політичного життя. Масове повстання стало наслідком тяжких злочинів попереднього режиму. До відома громадян УНР доводилися рішення уряду про негайне припинення вогню і перемир'я з повстанцями, заборону військам і поліції застосовувати зброю проти повстанців, прийняття умов повстанців та розпуск УДБ, яке дискредитувало владу і весь соціалістичний лад в очах суспільства. Для підтримання громадського порядку та його охорони із підрозділів армії, поліції, а також озброєних загонів робітників й молоді негайно створювалися нові органи. Зазначалося про підготовку до переговорів між УНР та СРСР щодо виведення радянських військ з Будапешта, а згодом і з території Угорщини, повернення національної символіки, відновлення національного свята 15 березня.

Такі кроки уряду почали підтримувати не тільки більшість керівництва правлячої партії, а й різні опозиційні сили, що сприяло прискоренню консолідації на правій основі. Починаючи з 28 жовтня ЦК УПТ підтримало рішення уряду про припинення вогню, оцінило події як революцію та частково прийняло вимоги повстанців. В опублікованій статті газети «Сабад Неп» органом ЦК УПТ 28 жовтня повстання визнавалося «національно-визвольною боротьбою».

Революція і національно-визвольна війна 28 жовтня завершилася в Угорщині переможно. Повіривши у мирне вирішення кризи, А. Мікоян і М. Суслов ввечері 28 жовтня вилетіли до Москви.

У відозві робітничої ради та студентського комітету області Боршод від 28 жовтня наголошувалося, що упродовж багатоденної боротьби за свободу почали визначатися єдині вимоги усїєї країни. Це – утворення нового тимчасового уряду без участі жодного міністра із колишнього оточення М. Ракоші, яке поведе боротьбу за справді демократичну, незалежну, самостійну, вільну і соціалістичну Угорщину. Через неможливість сформулювати

такий уряд на основі проведення загальних і вільних виборів вимагалося доручити очолити його І. Надю. Першим кроком його діяльності мала стати вимога негайного виведення радянських військ із Угорщини, але не на їхні бази, а на територію СРСР [16, с. 94-95].

Упродовж 28-30 жовтня по всій країні, у містах і селах суцільно формувалися нові органи влади: національні, робітничі та селянські комітети, революційні та національні ради чи комітети у силових структурах (армії, поліції). У 17 із 19 областей УНР були створені обласні національні і революційні комітети, які перебрали на себе місцеву владу. Переважна більшість новостворених національних і революційних інституцій усіх рівнів заявили про свою підтримку національного уряду І. Надя. Запроваджувалася амністія для близько 3 тис. політичних в'язнів та 10 тис. осіб за адміністративні порушення, яка оздоровила політичний клімат в країні. 29 жовтня І. Надь провів переговори з керівниками збройних повстанців і практично погодився прийняти їхні вимоги, що мало нейтралізувати праві контрреволюційні сили, які зміцнювалися після їх об'єднання 28 жовтня в Угорський національний революційний комітет на чолі з Й. Дудашем. Подібні прагнення уряду до національної консолідації сприяли зниженню гостроти протистояння і радикалізації повстанців, зміцненню впливу уряду на ситуацію, коаліції здорових сил і прискоренню наведення порядку в країні.

За повної підтримки з боку Директорії правлячої УПТ національний уряд прийняв 30 жовтня доленосне для нації і країни рішення: ліквідувати однопартійну систему і запровадити правління на основі співпраці демократичних партій періоду 1945-1947 рр. Динамічні реформи зумовили розпад і припинення 31 жовтня існування правлячої УПТ. Я. Кадар 30 жовтня очолив оргкомітет зі створення УСРП, до складу якого ввійшли, крім нього, Ф. Донат, Ш. Копачі, Г. Лошонці, Д. Лукач, І. Надь, З. Санто. Відроджувалися й інші партії народно-демократичного спрямування періоду 1945-1947 рр., серед них чотири найбільші – УСРП, НПДГ, НСС, СДП, лідери яких (І. Надь, Г. Лошонці, Я. Кадар – УПТ, Б. Ковач – НПДГ, Ф. Ердеї – НСП, А. Кетлі – СДП) стали або ставали членами коаліційного уряду І. Надя.

30 жовтня озброєний загін Уйпештського Національного Комітету виїхав у м. Ретшаг для звільнення кардинала Й. Міндсенті. Працівники УДБ, які утримували його у костьолі як в'язня, розбіглися, а Й. Міндсенті було перевезено на територію полку угорської армії, яким командував ревком на чолі з А. Палінкашом. Кардинал негайно прибув до Будапешта, очолив католицьку церкву країни і 1 листопада провів прес-конференцію, в якій події назвав боротьбою угорської нації за свободу і незалежність.

Роль І. Надя була визначальною у боротьбі проти тоталітарного режиму у 50-х рр. ХХ ст., у його поваленні під час Революції 1956 р. та започаткуванні формування демократичного устрою на багатопартійній основі. До обрання Я. Кадара 27 жовтня першим секретарем ЦК УПТ І. Надь діяв обережно. Він

прагнув помірковано реагувати на найважливіші революційні зміни, узгоджувати дії з СРСР, під час Революції пом'якшував вимоги крайніх правих сил. Упродовж 28 жовтня – 1 листопада І. Надь радикалізувався у своїх діях. Завдяки співпраці І. Надя як глави уряду та Я. Кадара як першого секретаря правлячої партії, яка тривала лише упродовж тижня, з 26 жовтня до 1 листопада, було повалено тоталітарну сталінсько-ракошистську форму правління і обрано демократичну модель розвитку.

Разом з Я. Кадаром активізувалася робота уряду щодо виведення радянських військ з Угорщини, досягнення повного суверенітету, виходу із Варшавського Договору, проголошення нейтралітету і звернення до ГА ООН та провідних західних держав захистити цей вибір країни. Участь Я. Кадара як керівника правлячої партії у багатопартійному коаліційному уряді І. Надя з 28 жовтня шокувала Кремль. А заяви Я. Кадара 30 жовтня і 1 листопада на радіо о 22:00 «про славу перемогу повстання» йшли за своїм радикалізмом далі від позиції І. Надя.

Широка соціальна і політична опора Революції дозволила повалити сталінський режим, злочинну диктатуру М. Ракоші, тимчасово відновити повний суверенітет країни, добитися нейтралітету на зразок Австрії і позбутися залежності від СРСР. У виступі 1 листопада 1956 р. Я. Кадара на Угорському радіо підкреслювалося, що представники сталінізму в Угорщині, М. Ракоші та його кліка, своєю короткозорою і злочинною політикою перетворили партію світлих ідеалів соціалізму у знаряддя тиранії і національного рабства. «Ракоші та його клевети завдали тяжкого удару нашій національній честі і почуттям власної гідності, ні в що не ставлячи суверенітет і свободу нашої батьківщини та легковажно втрачаючи наше національне багатство. Славне повстання нашого народу скинуло з ший нації і країни ярмо панування Ракоші, завоювало свободу народу і незалежність країни, без чого немає і не може бути соціалізму» [21, р. 108].

(Продовження статті у наступному номері журналу «ПВІ»)

Список використаних джерел та літератури

1. Felix P. Nagy Imre ismeretlen elete. Az igazi forradalmar. 2 resze. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://Magyarnarancs.hu/.../nagy_imre_ismeretlen_elete_2_az_igazi_forradalma_69805
2. Sulyok D. A Magyar tragedia. A Trianoni beke es kovetkezmenyei. – Newark, 1954. – 512 o.
3. Nepszava. – 1952. – Augustus 15.
4. Tanulmányok a magyar forradalomról. Szerk. Borbándi Gyula, Molnár József. – München, Aurora Könyvek, 1966. – 680 p.
5. Ungvary K. Magyar 1956-os Forradalom. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://urokiistorii.ru/memory/conf/52046>
6. Tamás G.M. Fölszabadulás // Nepszabadsag. – 2005. – Aprilis 4.
7. Hunya Istvan visszaemlekezese. – Вр., 1978. – Decembe 12. Спогади І. Хуня знаходяться у власності автора.
8. Anderson A. Die Ungarische Revolution 1956. – Hamburg, 1977. – 303 s.

9. Berend T.I. A szocialista gazdaság fejlődése Magyarországon, 1945-1968. – Budapest: Kossuth – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1974. – 236 p.
10. Cseszka E. Az 1956-os forradalom gazdasági okai. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk...
11. Munnich F. Egyesben a bekeert, a szocializmusert. – Budapest: Kossuth kiadó, 1959. – 210-211 о.
12. Nagy I. Egy évtized. Válogatott beszédek és írások 1948-1954. II. kötet. Szikra. – Budapest, 1954. – 600 p.
13. Bodnar L. Megelőzhetők-e a koncepcios perek ? // Nepszabadsag. – 2005. – Junius 28.
14. Punkosti A. Rakosi bukasa, szamuzetese es halala. 1953-1971. Europa konyvkiado – Bp. – 2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mek.oszk.hu/05300/05385/05385.htm>
15. Rakosi bukasa // Nepszabadsag. – 1992. – Julius 16.
16. Вида И. Венгрия, 23 октября – 4 ноября 1956 года. Документы к истории национального восстания // Венгерский меридиан. Журнал общественных наук. – Бп., 1991 – № 3.
17. Информационный бюллетень ЦК ВСРП. Специальный выпуск. – Бп., 1986.
18. Матеріали М.П. Олійника перебувають у власності автора.
19. Газета «Гвардеец» – орган 33-й дивизии. – 26 октября 1956 г. – № 127.
20. Elter T. Kadar Janos pokolbeli vig napjai 2015.10.31. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.origo.hu/.../20151030-kadar-janos-1956-os-forradalom-es-szabadsagharc-
21. Kadar Janos 1956. november 1-jei radiobeszede // 1956. Szakolczai Attila /szerkeszto/. – Bp. – 2006. – Osiris.

Держалюк Н.С. Венгерская революция 1956 года: причины, последствия и уроки (Часть 1).

Освещают ся объективные и субъективные, внутренние и международные причины Венгерской революции 1956 г., ее основные движущие силы и последствия. Обращает ся внимание на то, что ее главной целью было не низвержение, а усовершенствование социалистического строя, преодоление культа личности М. Ракоши, исправление ошибок, привлечение к ответственности и преступников. Показано, что демократические силы Венгрии мирным способом положили начало для демонтажа сталинской модели государственного строя, формирования демократического социализма с национальными особенностями. Отмечается, что провокации и военное вмешательство во СССР во внутренние дела Венгрии были основными причинами массового вооруженного восстания со стороны гражданского населения. Акцент делается на том, что лидеры Революции считались с интересами СССР, постоянно находились с советским руководством в переговорном процессе, предотвратили дальнейшее усиление силовых структур страны (армии, полиции, органов государственной безопасности), за исключением отдельных руководителей и подразделений, в боевые действия против оккупации Венгрии. Отмечается, что ни одна страна мира не выступила на защиту и поддержку Венгрии. Подчеркивается, что идеи Революции 1956 г. были воплощены в жизнь эволюционным путем в течение 70-80-х гг. XX в.

Ключевые слова: Венгрия, культ личности, диктатура, национальная революция, контрреволюция, оккупация, народное восстание, социализм и реформация, демократический строй.

Derzhaliuk M. The Hungarian Revolution of 1956: Causes, Effects and Lessons (Part 1).

Objective and subjective, interior and international causes of the Hungarian Revolution of 1956, its drivers and consequences are highlighted in the article. The author pays attention to the fact that the major goal of the uprising was not to overthrow, but to improve the socialist order, turn down Matyas Rakosi's personality cult, correct hard mistakes and bring perpetrators to justice. The article shows that democratic forces of Hungary gave rise to peaceful removal of Stalin's state structure and to formation of the democratic socialism with national features. The author states that provocations and military

interference of the USSR into home affairs of Hungary were the principal cause of mass uprising of civil population. He also underlines that the Revolution leaders took into account interests of the USSR, they were constantly holding talks with Soviet management, and avoided involving power structures (army, police, security forces), except some certain commanders and units into combat actions against occupation of Hungary. The author points out that not a single country in the world stood up to defend and support Hungary, and stresses that the Revolution ideas were put into practice in evolution way during 70-80s of the XX century.

Keywords: *Hungary, personality cult, dictatorship, National Revolution, counterrevolution, occupation, invasion, popular uprising, socialism and reformation, democratic system.*